

यशाची गुरुकिल्ली 'भागीदारी' : शेतकरी आणि कारखानदारांची

प्रसंग- पुणे जिल्हा कांदा उत्पादक संघातील शेतकरी बांधवांशी सुसंवाद

दि. १२.१०.२००२, स्थळ - जैन हिल्स, जळगाव

कांदा हा उभ्या समाजजीवनातील महत्वाचा विषय. त्याचे वाढलेले भाव शहरवासीयांना रडवतात तर पडलेले भाव शेतकऱ्यांना रडवतात. परिस्थिती कोणतीही असली तरी राजकारण्यांची तारांबळ उडते. त्यावर उपाय शोधताना श्री. भवरलाल जैन यांनी कांदा निर्जलीकरणाचा कारखाना काढला आणि प्रगत देशांना निर्यात सुरु केली. त्यांच्याशी कांदा उत्पादक शेतकरी हमखास संवाद साधतात. त्यातलाच हा एक संवाद. त्यात त्यांची प्रयोगशीलता, त्यात झालेला नफातोटा, त्यांची विशाल मनस्कता यांचा ओझरता परिचय होतो. येत्या काळात शेतकरी आणि कारखानदार यांच्यात भागीदारी शिवाय पर्याय नाही, असा संदेशही ते देतात.

आदरणीय दादा, व्हाईस चेअरमन साहेब, शेतकरी, आई-बहिणी, माझी मित्र मंडळी,

काल सकाळी उभ्या असलेल्या ३ बसेस मी पाहिल्या. खरे तर मी तिथेच थांबणार होतो, पण मुद्दाम थांबलो नाही. का? आपल्याला नाश्ता करून हे सगळे बघायला घाई झाली होती आणि जास्त ऊन होईल या विचाराने मी थांबलो नाही. मी तिथे त्या वेळी जास्त आपल्याशी काही बोललो नाही. मित्रांनो, अर्ध्या तासाची आता जी दूरदर्शनने 'खानदेश रत्न' नावाची एक मालिका काढली आहे, त्यात मला विचारले होते की, आपल्या आयुष्यातला मोठा पुरस्कार कोणता? मी त्या प्रश्नाने चपापलो! पुरस्कार म्हणजे? तसे शेकडो पुरस्कार मिळाले, राज्य पातळीवरचे, देश पातळीवरचे, आंतरराष्ट्रीय पातळीवरचे. हे जे पुरस्कार मिळाले त्यातला नेमका एक निवडायचा आणि त्याला सांगायचे की, या पुरस्काराबद्दल मला खूप आनंद झाला, ते कठीण होते. तेव्हा उत्स्फूर्तपणे त्या प्रश्नाचे उत्तर मी दिले: माझा सगळ्यातला मोठा पुरस्कार म्हणजे "शेतकऱ्याचा हसरा चेहरा!"

माझ्या आईने मला जी प्रेरणा दिली की, तू शेती कर, म्हणजे स्वतःचे पोट आणि तुझ्या बरोबर असलेल्या लोकांचे पोट, एवढेच भरून थांबणार नाही, तर मूक प्राणी-पक्षी यांचेसुद्धा तुला पालन-पोषण करता येईल. त्यासाठी शेती हा एकमेव उद्योग आहे, तो तुला केला पाहिजे. म्हणून एखाद्या टीव्हीचा किंवा साबणाचा कारखाना टाकण्यापेक्षा आपण शेती व्यवसायात, उद्योगात पडावे अशी प्रेरणा तिच्याकडून घेऊन मी माझ्या व्यावसायिक

आयुष्याची सुरुवात केली.

आज जवळपास ६५ वर्षांचे वय झाले आहे. ४० वर्षे झाली, उद्योग व्यवसायात आहे. मला असे वाटते की, ४० वर्षांत किमानपक्षी ८० वर्षांचे काम झाले आहे. आपल्या व्हाईस चेअरमन साहेबांनी विचारले, 'भाऊ, आपल्या यशाची गुरुकिल्ली आम्हाला सांगावी.' 'कठोर परिश्रम ही एकच गुरुकिल्ली' आहे, बाकी काही नाही.

मी एक सर्वसाधारण माणूस आहे. काही विशेष घेऊन आलो नाही. पैसा-अडका, बुद्धिमत्ता याचा कोणताही वारसा मजजवळ नव्हता. एका ५०० लोकवस्ती असलेल्या खेड्यात माझा जन्म झाला आणि घरामध्ये खायला-प्यायला जेमतेम अशा परिस्थितीमध्ये आम्ही होतो. तिथून वाढून इथपर्यंत पोहोचलो. केवळ एक ध्येय डोळ्यासमोर ठेवले. असे एका विचारवंताने म्हटलेय की, 'माणूस हा स्वतः मोठा किंवा लहान नसतो. त्याचा जो उद्देश असेल, त्याचे जे विचार असतील त्यामुळे तो लहान किंवा मोठा ठरतो. उद्देश आणि विचार या दोन गोष्टीने जो प्रेरित झाला असेल, त्यावरून त्याची ओळख व्हावी.'

स्वतः गांधीजी तुमच्या-आमच्यासारखे एक साधारण व्यक्तीच होते. त्यांच्याकडेही विशेष असे काहीच नव्हते. मी त्यांच्या पोरबंदरच्या घरी जाऊन आलो. त्या वेळचे त्यांचे घर मी पाहून आलो. वर्ध्याला गेलो. तिथलाही आश्रम बघितला. अन्य ठिकाणी जाऊन आलो. सगळे बघितले. तुमच्या-आपल्यासारखाच एक माणूस. या पृथ्वीतलावरच तो होऊन गेला, त्याच्यावरसुद्धा तुमचा-आमचा विश्वास १०० वर्षांनंतर बसणार नाही. परंतु होता, इथेच झाला, इथेच होता. त्याने एक उद्देश ठेवला होता. त्यांच्या डोळ्यासमोर होते की, देशाला स्वातंत्र्य प्राप्त करून दिले पाहिजे. त्यांच्या त्या एका उद्देशामुळे ते महात्मा झाले, मोठे झाले. का? तर त्यांचा उद्देश मोठा होता. **माणसाची किंमत नाही, त्याच्या उद्देशाची किंमत आहे!**

बंधूनो, जर आपल्याला काही शाबासकी द्यायची असेल तर या उद्देशाला द्या की, शेतकऱ्याचे भले झाले पाहिजे, तर माझेही भले होणार आहे, या विचाराने मी प्रेरित झालो. त्या शेतकऱ्यांसाठी जे जे करता येईल ते करण्याच्या विचारांनी काम करित राहिलो. आपल्याला जर काही चांगले दिसत असेल, तर त्याचे श्रेय त्या विचाराला द्या, मला देऊ नका. **विचारांमुळे, उद्देशांमुळे माणसे मोठी होत असतात.** दुसरे काही नाही. काही जण कोणत्याही पदावर नसताना आपण त्यांना किती तरी आदर देतो. कारण काय? कारण त्यांचा त्याग आहे, तपश्चर्या आहे. त्याग, तपश्चर्या, विचार आणि विचाराप्रमाणे आचार या गोष्टींमुळे

माणसे मोठी होत असतात. तसाच विचार आपण करावा. इतर ऐश्वर्य जे आज आहे आणि उद्या कदाचित राहणारही नाही. त्याची फिकीर आपण कधी करू नये. निदान मी तरी अशा विचाराने जगत आलो आहे.

खूप काबाडकष्ट उपसले, खूप त्रासही झाला, यातना झाल्या. वेदनाही झाल्या, परंतु त्या सहन करीत असताना जो घडला गेलो तो आपणासमोर आहे. अजूनही पाय जमिनीवर टेकून आहे. आपल्या व्हाईस प्रेसिडेन्टनी सांगितले की, इतर उद्योगपती आपल्याला भेटतच नाहीत, ते खरे आहे. कारण त्या उद्योगपतींना आपल्याला न भेटताही त्यांची सगळी कामे होत असतात. माझी होत नाहीत. माझ्या जीवनामध्ये, मला असे वाटते, आपल्याला भेटल्याशिवाय मला समाधानच नाही.

भाऊंचे व्याख्यान ऐकल्यानंतर आपण लगेच चहा-पाणी घेऊन निघायचे आहे. असे कुणी तरी म्हटले. आता रात्र झालेली आहे. चहा-पाण्यात भागवता येणार नाही. आता आपल्याला जेवण केले पाहिजे. ६.४५ वाजले आहेत. ७-७.१५ पर्यंत हा कार्यक्रम संपेल. आमच्या इथे आलेला पाहुणा उपाशी पोटी गेला आणि त्यातही तो शेतकरी होता, ही मनाला खूप लागणारी गोष्ट ठरणार आहे. मी आता सांगितले आहे आणि खरतर मी सांगण्याआधीच माझ्या सहकाऱ्यांनी जेवण तयार करण्याची सुरुवात केलेली होती. आपण सगळे जेवण करूनच इथून निघणार आहात. जेवणाशिवाय निघू नये, एवढी मी आपल्याला विनंती करतो.

मित्रहो, आपण केवळ आता शास्त्र आणि तंत्र यांच्या आधारानेच जिवंत राहू. त्याशिवाय आपण जिवंतही राहू शकणार नाही, अशी परिस्थिती आहे. आणखी एका गोष्टीची गरज आहे; शास्त्र, तंत्र आणि त्याच्याच बरोबर महत्वाची बाब म्हणजे दृष्टी! आपली दृष्टी बदलली पाहिजे. केवळ शास्त्र आणि तंत्र यांना आपण आत्मसात केले तरी जमणार नाही. मग दृष्टी बदलली पाहिजे, म्हणजे नेमके काय केले पाहिजे? परवा संभाजीराव काकडे साहेब आले होते. त्या वेळीही हा विचार मी त्यांच्यासमोर मांडला होता. आता पुढच्या काळामध्ये उद्योग व्यवसायांनी आणि शेतकऱ्यांनी आपणा स्वतःला सांगायला पाहिजे की, आपण दोन वेगवेगळ्या घरामध्ये समोरासमोर उभे आहोत असे समजायला नको. आपले घर एकच आहे. आपण दोन्ही भागीदार आहोत असे समजूनच आपण वागलो, तर आपली प्रगती होणार आहे. नाही तर आपली अधोगती होणार आहे. म्हणजे आपल्याला जर असे वाटत असेल की, कांदा विकत घेणारा उद्योगपती, त्यावर प्रक्रिया करणारा उद्योगपती हा

माझा शत्रू आहे, याला कमीत कमी भावात कांदा पाहिजे आहे म्हणूनच तो व्यवसायामध्ये आहे. जेवढ्या कमी भावामध्ये तो घेईल, त्याला जास्ती नफा मिळेल; अशी जर आपली भावना असेल आणि आपल्याला कमी भाव दिल्याशिवाय माझ्या जीवनाचा उद्धार होणार नाही, ही जर माझी भावना असेल तर आपल्या दोघांचे भले होणार नाही.

शेतकऱ्याला आत्तापर्यंत मुख्यतः दोनच शत्रू होते: एक निसर्ग, निसर्गामुळे निर्माण होणाऱ्या आपत्ती, मग ती पाण्याची असो, रोगराईची असो किंवा इतर कुठल्या प्रकारची नैसर्गिक आपत्ती असो, हा एक होता. दुसरा शत्रू स्वातंत्र्यानंतर आला. आपल्याला जवळपास कधी मित्र, कधी शत्रू अशी भूमिका बजावणारा एक वर्ग पुढे आला. तो म्हणजे आपला पुढारी आणि आपले शासन. (टाळ्या, प्रचंड टाळ्या.) शासन आणि पुढारी, ही दोन आपल्यासमोर आलटून-पालटून कधी मित्र कधी शत्रू अशा भूमिकेत पुढे आले. हा दुसरा वर्ग. आता तिसरा वर्ग आपला शत्रू म्हणून पुढे येतोय, तो म्हणजे परदेशाकडून जो माल आयात होतो आहे. ज्या पद्धतीने तो आपल्या बाजारात सर्वत्र असा विखुरला जात आहे किंवा सर्वत्र असा पोहोचतो आहे, त्या पद्धतीमुळे तो आपला सगळ्यात मोठा, सगळ्यात भयानक असा शत्रू होऊ घातला आहे. या शत्रूवर आपण मात कशी करायची, आपल्या हातात काय आहे, त्याचाच आपण विचार करायला हवा.

गॅट करार कसा आहे? त्यामध्ये काय आहे? त्यामुळे काय होईल? ते योग्य आहे की नाही? ते सगळे निष्कर्ष किंवा चर्चा करण्याचे हे माध्यम नाही किंवा हा प्लॅटफॉर्म नाही. त्यासाठी मी आपला वेळ घेणार नाही. इथे त्या चर्चा करून उपयोग होणार नाही. परंतु आपण एक काम करू. या शत्रूवर मात करण्यासाठी आपण काय केले पाहिजे? याबद्दल बोलू. पहिली गोष्ट मी आपल्याला सांगितली, की शास्त्र आणि तंत्र याबरोबर आपली भागीदारी आपण सुस्थापित केली पाहिजे. या आपल्या भागीदारीला, आपण खतपाणी घातले पाहिजे. आपण आणि मी या परस्परविरोधी शक्ती आहोत असे गृहीत धरून आपण वागलो, तर आपले काम चालण्यासारखे नाही. तेव्हा शेतकऱ्याने ते विसरले पाहिजे आणि उद्योग व्यवसायानेही ते विसरले पाहिजे.

मग आपण विचाराल, यात काय जमण्यासारखे नाही? आपल्याला मी कांदाचे भाव जर कमी दिले तर माझा नफा वाढतो. आणि मला जर जास्त भावाने आपण कांदा दिला तर मी प्रक्रियाच करू शकत नाही, त्यामुळे माझा व्यवसाय बसतो. म्हणजे मग हे जमायचे कसे? नाही जमायचे! मग तिसरा मार्ग आहे. तुम्ही आणि आम्ही दोघांनी मिळून प्रयोग

केले पाहिजेत, नवीन चाचण्या केल्या पाहिजेत आणि बाजारपेठेत जो माल हवा आहे त्या मालाचे उत्पादन आपण केले पाहिजे. जे काय आपण वर्षानुवर्षे पिकवत आलो तेच बाजारपेठेने घेतले पाहिजे, असा अड्डाहास धरता कामा नये. ते जमण्यासारखे नाही. कारण, आपण जे करत आला, त्यापेक्षा चांगल्या आणि वेगळ्या पद्धतीने उत्पादन करणारे शेतकरी जगामध्ये इतरत्र उपलब्ध आहेत.

आपण आत्तापर्यंत एकच गोष्ट गृहीत धरली. कांदा हा खाण्याचा पदार्थ आहे आणि कांदा आपण आहे तसा खाल्ला पाहिजे, म्हणजे आपल्याला त्याचा जास्तीत जास्त उपयोग होतो. एवढेच आपण कांद्यापासून शिकलो. परंतु कांदा हे एक औषधीद्रव्य आहे. कांदा हा पाणी भरलेला केवळ एका चेंडूसारखा पदार्थ नसून त्याच्यात आणखी काही टाकू शकलो, त्याचा वाण बदलू शकलो, त्याचा रंग बदलू शकलो, त्याच्यामध्ये पाण्याची मात्रा कमीअधिक करू शकलो. डोळ्यात पाणी आणण्याचा कांद्यात एक गुणधर्म आहे, तो जर आपण कमीअधिक करू शकलो, त्यात काही साखरेचे प्रमाण आहे ते कमी करू शकलो, जगामध्ये जसा कांदा पाहिजे तसा कांदा जर आपण निर्माण करू शकलो तर त्यांच्याकडून आपण पाहिजे तसा भाव घेऊ शकू.

ही नवीन गोष्ट आहे आणि त्या नवीन गोष्टीमध्ये आमची आणि तुमची दोघांची भागीदारी आवश्यक आहे. ती अनाटायी नाही, ती आवश्यक आहे, ती अनिवार्य आहे, असे माझे मत आहे. खऱ्या अर्थाने ज्या वेळी लालांनी मला सांगितले की, आमचा अशा पद्धतीने संघ आहे, कांदा उत्पादक म्हणूनच हा संघ पुढे आलेला आहे. आपली काही योजना असेल तर आम्ही ती आनंदाने स्वीकारू नव्हे, आम्ही त्याची आतुरतेने वाट पहात आहोत, त्याच वेळेला मी त्यांना सांगितले होते की, फार बरे होईल तिथले काही निवडक शेतकरी आपण आणू शकलात आणि ते हे बघू शकले तर त्यांना एक प्रकारचा नवीन असा अनुभव येईल.

कृपा करून शासनाला सोडा. शासनाने केले पाहिजे हा हट्ट आणि त्यांनी लावलेली सवय आपण सोडली पाहिजे. आता त्यांचे हात बांधले गेले आहेत. ते हात वर करीत राहतील. आणि दिवसेंदिवस त्यांची परिस्थिती अगदी अडचणीची होणार आहे. कारण त्या संस्थेच्या रचनेमध्ये बदल करणे फार कठीण गोष्ट आहे. आपली ही स्वतःची संस्था आहे. त्यामध्ये बदल घडणार नसेल तर ती संपणार आहे. हा काळाचा महिमा आहे. कोणी असो, तो लहान मुलगा असला तरी त्याला लागू आहे. मोठा असला तरी त्याला लागू आहे. काळाप्रमाणे

आपण जर बदलणार नसू, तर आपण संपणार आहोत. शासनालाही ह्या वेदना चालू झाल्या आहेत. त्यांची काय जी नाचक्की व्हायची आहे, जे काही व्हायचे आहे त्याची सुरुवात झाली आहे, तेव्हा शासनाकडून आपण फार मोठ्या अपेक्षा करू नका. त्यांच्या मागे धावून वेळ व्यर्थ दवडू नका.

एक वेळ अशी येणार आहे की, आपल्याला त्यांची मदत करावी लागेल. ती कोणाला तरी करायची आहे. त्यात काही वाद नाही, तो काही प्रश्न नाही. त्यामुळे आपल्याला दुसरा पर्याय राहिला नाही. आपण आता शासनाचा आणि राजकारणाचा विचार सोडून अर्थकारणाचा विचार केला पाहिजे. पण अर्थकारणाचा विचार केला पाहिजे, म्हणजे काय केले पाहिजे? नवीन तंत्रज्ञान स्वीकारले पाहिजे. नवीन शास्त्र स्वीकारले पाहिजे. नवीन दृष्टी जर कुठून मिळणार असेल तर त्या दृष्टीचा स्वीकार आपण केला पाहिजे. एकंदरीत शास्त्र, तंत्र आणि दृष्टी या तीनच गोष्टी आपल्याला तारू शकतील. चौथी कोणतीच बाब आपल्याला तारू शकणार नाही.

मी एक काम केलेय की, आपल्याकडे जो कांदा मिळतो तोच तिकडे विकायचा प्रयत्न केला नाही. ज्या वेळी दुसरा कांदा उपलब्ध नव्हता, त्या वेळी माझा नाईलाज होता. काहीतरी करून मी तो तसा विकण्याचा प्रयत्न केला. त्यात मी मार खाल्ला. या कांद्याच्या प्रक्रियेच्या कारखान्यामध्ये कंपनीने आजच्या तारखेपर्यंत ३२ कोटी रुपये तोटा सहन केला. कांद्याचे निर्जलीकरण करण्याचा हा एक लहान कारखाना, ज्याची मुळात गुंतवणूक ३५ कोटी रुपये होती. त्याच्यावर ३२ कोटी रुपये आम्ही तोटा सहन केला. त्यानंतर आम्ही अक्कल शिकलो. आपले चुकले. आपल्या देशामध्ये जो कांदा निर्माण होतो तो खायला जागतिक व्यापारपेठेत चालतच नाही. मग आपल्याला दुसऱ्या प्रकारच्या वाणाचा कांदा पिकवला पाहिजे. मग तसा कांदा पिकवायचा प्रयत्न केला. पण तो कांदा येथे होतच नाही. पण त्या कांद्याचं जे बी आहे, जे आई-वडील आहेत ते तिकडचे असल्यामुळे आपल्या हवामानात काही पिकत नाही. त्यामुळे त्याचे उत्पादनच होत नाही, अशी परिस्थिती निर्माण झाली. तिथेही मार खाल्ला.

त्यानंतर त्याचे 'बी' आणून ते आपण निर्माण केले पाहिजे, तशा प्रकारच्या कांद्याच्या बी उत्पादनासाठी त्याचे आई-वडील इथे आणून घेतले पाहिजे, म्हणजे त्यांना इथली सवय होईल. इथल्या वातावरणात उत्पादित कांदा आपण विकायचा प्रयत्न केला तर ते जमेल, असा विचार पुढे आला. हा विचार कार्यान्वित करता करता ६ वर्षे निघून गेली. या

कालावधीआधी जे कर्ज घेतले होते, त्याच्यावरचे व्याजच मुळी २२/२३ कोटी रुपये झाले. त्याबरोबर हा प्रयोग कर, तो प्रयोग कर, हे जमव, ते जमव, असे करता करता ते ३२ कोटी नुकसान झाले.

बिकट परिस्थिती निर्माण झाली, परंतु व्यवसाय सोडला नाही. तो उद्योग सोडला नाही. सगळ्या ठिकाणी भीक मागितली, सगळ्याकडे गेलो. पण तत्व सोडले नाही, प्रामाणिकपणा सोडला नाही, कोणालाही फसविले नाही. आता जमतेय शेतकरी रुपयात देतो म्हणून त्याला आठ आण्यात मागा, असला उद्योग केला नाही. जर भाव ३ रु. ठरला असेल तर आम्ही ३ रुपयाला घेऊ. आम्ही हमी भाव देऊन कांदा घेतला. एकूण आपला जो कांदा आहे. त्याची किंमत, जो माल आम्ही निर्यात करतो, निर्जलीत कांद्याचे जे काही आम्ही भाग निर्माण करतो, ३५ टक्के असते. म्हणजे सर्वसाधारणपणे आपल्याला किंमत जर जास्त द्यावी लागली, तर आम्हाला जो तोटा होतो, हा त्या प्रमाणातच असतो. म्हणजे १०० रुपयांमध्ये ३५ रु. कांद्याचे म्हणजे कच्च्या मालाचे असतात, त्या ३५ ऐवजी आम्ही आपल्याला ५० दिले, तर एकूण १५ टक्क्यांचा फरक पडतो. ते आम्ही सहन केले.

आसपासच्या परिसरातल्या शेतकऱ्याला नवीन वाणाचा हा कांदा लावायला आम्ही उद्युक्त केले. त्याला सांगितले की, पांढरा कांदा लाव, लाल कांदा लावू नकोस. पांढऱ्या कांद्याला आम्ही तुला हमी भाव देऊ. आम्हाला स्वतःलाही माहिती नव्हते की, पांढरा कांदा खरीपामध्ये येत नाही. प्रयोग केला. आमच्या स्वतःच्या संशोधन केन्द्रावर पांढरे कांदे लावले. त्या कांद्याचे खरीपमध्ये आम्हाला एकरी २ टनसुद्धा उत्पन्न मिळाले नाही. आजच्या तारखेत एका शेतकऱ्याचा आपण सत्कार केला. त्यांनी एकरी २० टनाचे उत्पन्न घेतले, असे मला लालांनी सांगितले. मला त्या माणसाला खरेच साष्टांग नमस्कार घालावासा वाटतो. कारण कसले शास्त्र? कसले तंत्र? त्यांनी स्वतःच्या मेहनतीने ते सगळे केले. आणि ते होऊ शकते हे त्यांनी सिद्ध केले. तेव्हा अशा पद्धतीने जर आपण डोळे एखाद्या उद्देशावर केंद्रित केले, त्याला केंद्रबिंदू समजून जर आपण वागलो तर काम जमते, जमत नाही असे नाही.

हळूहळू मी एका सुधारित कांद्याचे वाणच इथे आणले. आता आम्ही पुढे जाऊन कांद्याचे संकरित बियाणे तयार करतो आहोत. दोन वर्षांनंतर मी आपणाला संकरित केलेला कांदा बी देऊ शकेन आपण त्या कांद्याचे बी करू शकणार नाही. आपल्याला जे संकरित बियाणे म्हणून आम्ही देऊ, त्यामधूनच कांदा निर्माण होईल. तो निश्चितपणे इतर कांद्यापेक्षा अधिक आणि चांगला निर्माण होईल. त्यावर इतर रोगराई पडली तरी ती कमी प्रमाणात

पडेल. कांद्याच्या या वाणाला पावसाळ्यात पाण्याचा ताण पडला, तरी तो सहन करू शकेल. अशा पद्धतीने त्या संकरित बी-बियाण्याची आपण तयारी केली आहे. त्या संकरित कांद्यामध्ये निर्यातीसाठी लागणारी अशी सगळी तत्त्वे आहेत. म्हणजे त्याचा रंग वेगळा असेल. त्याचा आकार थोडा वेगळा असेल, त्यामध्ये तिखटपणा कमी असेल, त्यात पाण्याचे प्रमाण कमी असेल, त्यामध्ये कांद्याच्या लगद्याचा अंश जास्त असेल, अशा प्रकारचा तो कांदा असेल.

हे करताना, मला जवळपास ७ वर्षे लागून गेली आणखी २ वर्षे लागतील. म्हणजे एकूण ९ वर्षे लागतील. ९ वर्षांनंतर तो कांदा निर्माण होईल आणि तो आपल्यापर्यंत पोहोचेल. त्या वेळी मीसुद्धा आपल्याला जास्त भाव देऊ शकतो. आजही देऊ शकतो, जे आपल्याला मिळतात त्याच्यापेक्षा निश्चितपणे जास्त देऊ शकतो. त्याचे कारण असे आहे की, आता मी बाजारपेठ काबीज केलेली आहे. आता माझ्या कांद्याला ७ वर्षांनंतर मागणी आलेली आहे. अमेरिकन लोक जे कांदे विकत होते, जागतिक बाजारपेठेमध्ये त्यासमोर माझा कांदा पूर्वी उभा राहू शकत नव्हता, कारण माझ्या कांद्यात त्यांना जे हवे आहे, तेवढे घटक नव्हते.

आता हळूहळू कांद्यांचे स्वरूप बदलले, हळूहळू आमचे तंत्रज्ञान बदलले, हळूहळू आमच्या ग्राहकांची मने आम्ही जिंकली. त्यांना इथे आणले. त्यांना इथे दाखवले की, असे कारखाने आपण इथे उभे केलेले आहेत. या देशातही असे कारखाने आहेत. डोळ्यात तेल घालून पाहिले तरी एवढे काही देशामध्ये-भारतामध्ये कुणी करू शकतो, या गोष्टीवर त्यांचा विश्वास बसत नसे. भारत म्हटला म्हणजे फसवणारा देश आहे, असेच त्यांचे समीकरण पक्के झालेले आहे. त्यांचे ते समीकरण तोडता तोडता ४/५ वर्षे निघून गेली. त्यांना समजविले की, अरे बाबा, जरी आपण मागे फसलेले असला तरी आता तुम्ही फसवले जालच असे नाही. कारण फसवणे आमचा उद्देश नाही. हे त्यांना दाखविण्यासाठी, त्यांना इथे वारंवार बोलावले, दाखवले. त्यांची खात्री झाली आणि ते आमचे ग्राहक झाले. त्यांनी जे पाहिले, त्यांनी त्याचा अनुभव घेतला, आणि त्यांची मने वळवून आम्ही शेवटी स्थिरस्थावर झालो.

पुढच्या वर्षी आपल्या कारखान्यासाठी आम्ही जवळपास ५० हजार टन कांदा खरेदी करणार आहोत. तसा फार मोठा आकडा नाही हा. पाच लाख टनाच्या समोर ५० हजार टन काही जास्त होत नाही. परंतु ५० हजार टन कांदा निदान ज्या शेतकऱ्यांचा होईल, त्यांना हमीभाव आहे की, त्यांचा कांदा आम्ही इतक्या भावात घेऊ. यामुळे त्यांच्या जीवनात थोडे स्थैर्य येईल.

सहा हजार, सात हजार एकर शेती एकठोक करावी लागेल. ते आपल्याकडे होण्यासारखे

काम नाही. ज्या पद्धतीने आपल्या शेतीचे तुकडे झाले आहेत, त्या पद्धतीने हे जमणार नाही. त्यामुळे आम्हाला स्वतः शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचायलाच पाहिजे. शेतकऱ्यांना ते काम करायला उद्युक्त करायला पाहिजे. शेतकऱ्यांनी काय केले पाहिजे, ते शेतकऱ्यांनी करायचे. आमची कंपनी ही त्यांचीच संस्था आहे. जसा आपला संघ आहे, तशी ही आपली संस्था आहे. या दृष्टीने शेतकऱ्यांनी तिच्याशी भागीदारी केली पाहिजे. म्हणजे नेमके काय केले पाहिजे? आम्ही आपल्याला काही नवीन वाण दिले आणि आपल्याला सांगितले की, हा नवीन प्रयोग आहे. या प्रयोगामध्ये नफा-नुकसान होऊ शकते. तरी तुम्ही आम्ही सांगतो तसे करा: म्हणजे हा कांदा या वेळेला लावा; त्याला एवढेच पाणी द्या; याला असेच खत द्या; यापेक्षा जास्त-कमी देऊ नका, यावर फवारणी एवढीच करा; ज्या वेळी आपण कापणी कराल त्या वेळेला अशा पद्धतीने कापणी करा; ज्या वेळी आपण वाळवाल, तेव्हा शेतामध्ये आपण अशा पद्धतीने ठेवा; याचा ढीग करून ठेवू नका; त्याप्रमाणे तुम्ही केले पाहिजे. या गोष्टींचा अभ्यास करून आम्ही जे जे काही तंत्रज्ञान आपल्याला उपलब्ध करून देऊ किंवा जे शास्त्र म्हणून आपणासमोर ठेवू त्याचा स्वीकार आपण केला पाहिजे.

आम्हीच ते करतो असे नाही. आपले जे सरकारी अधिकारी आहेत, आपले जे केंद्र आहे, तेसुद्धा करत असतात. ठिबक सिंचनाने कांद्याच्या उत्पन्नामध्ये वाढ होते, हे केवळ आम्ही सांगतो म्हणून नव्हे आता केंद्र शासन आणि राज्य शासनाच्या ज्या काही संशोधन संस्था आहेत, त्यांनीसुद्धा हे मान्य केले आहे. त्यांनी हे करून पाहिले आहे. ३/४ वर्षे त्यांनी प्रयोग केले आणि त्याप्रमाणे तसे घडले आहे. आपण केवळ एकाच गोष्टीकडे पाहता कामा नये. आता त्याचा आपल्याला खर्च खूप येतोय हे खरे आहे. शेताचे क्षेत्र जर लहान असेल तर त्यामध्ये खर्च जास्त होतो. ३० एकर शेत असेल समजा. त्यात जर आपण ठिबक सिंचन करायचे ठरवले, तर दर एकरी आपल्याला किंमत कमी पडते. परंतु तीन एकराला ती जास्त पडते, ही वस्तुस्थिती आहे. परंतु जर हमीभाव असेल आणि बाजारपेठ निश्चित असेल, तर ही ठिबक संच उभारणी आपल्या अंगाशी येणार नाही. आणि ती आपल्या अंगाशी येणार असेल तर मग एक वर्ष लावाल, दुसऱ्या वर्षी आपण लावणार नाही हे उघड आहे.

हे सगळे ज्ञान असल्यामुळे आम्ही योजना बनवतो ती अशी बनवतो की, त्यामध्ये आपलेही भागले पाहिजे, आमचेही भागले पाहिजे. बाजारपेठेमध्ये भाव कमी आहेत, तर तो शेतकरी सगळा कांदा मला आणून देईल. परंतु मी जो हमी भाव देतो आहे त्यापेक्षा

बाजारपेठेमध्ये जास्त भाव असला तर तो आणून देणार नाही. हे मी गृहीत धरतो आहे. कारण एक सांगितले जाते की, वजन ठेवायचे असेल तर जे खांदे बळकट आहे त्यावर ते ठेवले पाहिजे; ज्यांना खांदेच नाहीत किंवा ज्यांचे 'खांदेमोड' झालेले आहेत, अशा व्यक्तीवर ते ओझे पडता कामा नये. म्हणून आम्ही असे धोरणच जाहीर केले आहे की, आमचे हमी ठरलेले भाव आम्ही देतो.

बाजारपेठेमध्ये जास्त भाव असेल तर आम्ही बाजारपेठेच्या भावाने आपणाकडून कांदा घेऊ. परंतु कांदा तुम्ही आम्हालाच दिला पाहिजे, दुसऱ्यांना देता कामा नये. कांद्याची 'बी' आपण आमच्याकडून घेतली असेल, तर त्यामध्ये परत कांदा आम्हाला देण्याचे, त्यामध्ये कोणतीही भेळ-भेसळ न करण्याचे पथ्य पाळले पाहिजे. प्रामाणिकपणा सोडला तर मग मात्र तुमची-आमची सोबत, जास्त दिवस टिकू शकत नाही. कारण पक्क्या मालाच्या उताऱ्यामध्ये फरक पडतो आणि त्या उताऱ्यात फरक पडला म्हणजे कोणी कसे आम्हाला फसवले हे आम्हाला कळते. मग आम्ही आमचा पाय तेथून हळूहळू काढता घेतो. प्रयोगच आहे तो.

शास्त्र म्हटले, तंत्र म्हटले म्हणजे त्रुटी राहणारच, हळूहळू त्या सुधारणार. कितीही प्रयत्न केले आणि आमच्या संशोधन केन्दावर करायचे ठरवले तरी त्यात काही उणिवा आहेत, काही त्रुटी आहेत किंवा काहीतरी राहून जाते. अशा परिस्थितीत हे सगळे समजून घेतले पाहिजे. उगाच ग्राहक न्यायालयात धाव घे आणि भानगडी कर, हा जो नवीन उद्योग काही काही भागात सुरू झाला तो कुणाच्याच हिताचा नाही. पूर्वीचा शेतकरी, प्रामाणिक शेतकरी याला काहीतरी ध्येय-धोरणाची आणि संबंधांची चाड होती. आता तसे राहिलेले नाही. तो व्यापाऱ्यांपेक्षा चलाख झाला आहे. व्यापाऱ्यांपेक्षाही जास्त अप्रामाणिक झाला आहे. अशी परिस्थिती निदान आपल्याकडून तरी येऊ देऊ नका. समोरचा एखादा व्यापारी असा मिळेल. समोरचा एखादा उद्योगपती आपल्याला तसा मिळेल. परंतु दोघांचेही भले करण्याचा तो मार्ग नाही. दोघांनी जर परस्पराला समजून वागले, तर ते फार जास्त चांगले ठरणार आहे, दोघांची प्रगती होणार आहे. त्यामध्ये आमचा कारखाना हा जागतिक पातळीवर पोहोचेल. विदेशी ग्राहकाला पाहिजे ते आम्ही देऊ शकू आणि आम्ही ते करू शकलो तरच आम्ही हमीभाव आणि चांगले भाव देऊ शकू.

केवळ या देशामध्ये खायला लागणाऱ्या कांद्याचे उत्पादन आपण केले, तर दिवस सुधारणार नाहीत. कांदा कोण खातो? शेतकरी थोडा फार खातो. त्याच्या स्वतःच्या घरात

कांदा आहे, म्हणून खातो. परंतु बाकीचे शेतमजूर असतात. शेतमजूर ९ असतात आणि शेतकरी एक असतो. शेतमजुराला जी काही मजुरी मिळते, त्यात त्याला कांदासुद्धा परवडत नाही. त्यामुळे तो आपल्याला कोटून जास्त पैसे देणार आहे? अहो, आपल्याला जास्त पैसे पाहिजे असतील तर जिथे पैसा जास्त आहे तिथेच गेले पाहिजे. आणि ते ठिकाण म्हणजे परदेशच आहे. परदेशात जाऊन लुटायचे आहे ते भांडार लुटले पाहिजे.

आपण विचार करताना असा विचार केला पाहिजे की, आपल्याला कुटून पैसा मिळू शकेल? कसा पैसा-आपल्या शकेल? माझ्या खिशातला पैसा तुमच्या खिशात गेला, तर वेगळे काय झाले? आपण दोन्ही भारतीयच आहोत. परदेशातला पैसा आपल्याला इकडे आणता आला पाहिजे. त्यांनी खूप नेला आहे आपल्याकडून. ब्रिटिशांनी आपल्यावर १९० वर्षे राज्य केले. त्यांनी आपले प्रचंड शोषण केले, वर्तमानातही करताहेत त्यांच्या काही धोरणामुळे कदाचित भविष्यातही करतील. आपल्याला ३ टक्क्यांनी कर्ज देतात आणि ३० टक्क्यांनी वसूल करतात, कारण डॉलरचा भाव वाढतच राहतो. त्यांच्याकडचा पैसा आपल्याकडे कसा येईल, तंत्रज्ञान आपल्याकडे कसे येईल, त्यांचे वाण आपल्याकडे कसे येईल, आणि आपण माल बनवून त्यांना कसा विकू, याबद्दल आपण विचार सामूहिक केला पाहिजे.

मित्रांनो, आपल्याला खूप वाव आहे हे करायला. त्याचे कारण त्यांनी एक लढाऊ विमान विकले तरी आपल्या देशामध्ये निर्माण होणाऱ्या कांद्याची किंमत एक विमान विक्रीतूनही आपल्याकडून तो वसूल करू शकतो. आपण जर त्यांच्याकडून कांद्याची जास्त किंमत वसूल केली तर आपल्याला वार्डेट वाटायचे काही कारण नाही. ते अनैतिक काम नाही, ते अगदी नैतिक काम आहे असे मी मानतो. आपण दोघांनी त्याबाबत विचार करून दोघांची भागीदारी नक्की करून आपण त्या पद्धतीने वागले पाहिजे, अशी माझी स्वतःची इच्छा आहे. त्याप्रमाणे ध्येयधोरणे आखून आम्ही आपल्यासमोर ठेवणार आहोत.

आपण सगळे जण इथे आला आहात, काकडे साहेब इथे आलेत, वेगळ्या उद्देशाने आला आहात. आपली थोडीफार गैरसोय झाली असेल. एवढी मोठी संख्या असल्यास थोडीफार गैरसोय ही साहजिक आहे. कारण एखादे बिऱ्हाड असेल, लग्न असेल, त्या लग्नामध्ये सगळ्या गोष्टी अगदी व्यवस्थित झाल्या पाहिजेत किंवा घरामध्ये प्रत्येक ठेवलेली वस्तू जशी ठेवली तशी ती सापडली पाहिजे, ही अपेक्षा असेल तर मग त्या घराला हॉटेल म्हणावे लागेल. हॉटेलमध्ये प्रत्येक गोष्ट बरोबर वेळेवर ठिकाणावर मिळते. पण घरात

काही मिळत नाही. कारण घरात बाईने ठेवले की, पोरे उचलून घेतात. एकाने पसरवायचे आणि दुसऱ्याने सावरायचे एवढे काम घरामध्ये चालू असते. तेव्हा या घरामध्ये अशा थोड्याफार गोष्टी झाल्या असतील, तर माफ करावे. पुढच्या वेळेला आपण याल, तेव्हा आणखी चांगली व्यवस्था करण्याचा प्रयत्न करू.

या रम्य वातावरणामध्ये आपण बसलात आणि माझे विचार आपण शांतपणे ऐकलेत याबद्दल मी आपला आभारी आहे.

जय हिन्द! जय महाराष्ट्र!